

Vaidutis Laurėnas

Istorijos politikos tyrimai. Ar reikalingas akademinis maištas?

Profesoriai Alvydas Jokubaitis ir Raimundas Lopata ne pirmą kartą bendradarbiauja publikuodami savo mokslinius tyrimus. Jų pastarojo meto bendra publikacija *Lietuva kaip problema: filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai*. (Vilnius: Tyto alba, 2014 m.) yra šios recenzijos objektas.

Knygą sudaro vienuolika straipsnių, taip pat pratarinė, įvadas ir pabaigos žodis. Bet recenzijai pasirinkau labiau apibendrintą – trinarę – šioje knygoje nagrinėjamos problematikos struktūrą. Tai: 1) politikos mokslo ir sociologijos kritika („alternatyvos politikos sociologijai ieškojimas“), ir istorijos mokslo bei filosofijos išskirtinių pažintinių galimybių tiriant dabarties politiką teigimas; 2) Lietuvos tautinės valstybės kilmės ir raidos filosofinė istorinė projekcija į dabartį; 3) Lietuvos Respublikos prezidentų, A. Brazausko ir V. Adamkaus, ir Aukščiausios Tarybos (Atkuriamojo Seimo) Pirmininko V. Landsbergio istorijos sampratų įsamenintas politinis veiksmingumas.

A. Jokubaitis ir R. Lopata nurodo (netiesiogiai) atskirų straipsnių konkrečių autorystę. Manytina, kad pratarinė, įvadas ir pabaigos žodis yra bendraautoriniai tekstai. To-

kiais atvejais, o taip pat kai atskiras straipsnis yra parengtas abiejų autorių, recenzijoje vartojamas bendrinis vardas *autoriai*.

Autoriai, šiek tiek netikėtai nurodydami į savo „priskyrimą politologams“ (p. 11), knygą pradeda svarstytais apie politikos

mokslo metateorinius dalykus. Prisipažįstu, net žinodamas, kad vienas autorių yra A. Jokubaitis, knygoje visiškai nesitikėjau susidurti su filosofijos ir mokslo ryšio rūpesčiais. Nelauktai, bet gal ne per plačiai, t. y. proporcingai klausimo svarbai recenzuojamoje knygoje, ėmiau ir sureagavau į šį politikos mokslo metateorijos įvadą. Be jokios abejonės, klausimas – „Ar politikos mokslas yra klaida?“ – intriguoja. Sutinku su autoriais, kad politikos mokslas nėra vienintelis politikos pažinimo atvejis, kaip apskritai mokslas nėra vienintelis tiesos ieškotojas. Jei susitelksime tik į tai, ko mokslas negali, o ne į tai, ką mokslas gali, tai neišvengiamai nusivilsime. O politikos mokslas tampa tikrai klaidingu, jeigu nenumano savo teorijų verifikacijos būtinumo arba falsifikacijos neišvengiamumo. Politikos mokslas vertas kritikos ir dėl to, kad tapo tikrai vienpusišku politinės demokratijos mokslu, labiau panašiu į demokratijos apologetiką, nei į jos mokslinį aiškinimą. Ryškus pavyzdys – pastarieji du dešimtmečiai – kai didesnis politikos mokslo dėmesys demokratijai nei kultūrai neleidžia paaiškinti, kodėl baigėsi įžymioji demokratizacijos „trečioji banga“ net esant demokratijos eksportavimo pastangoms. Taip pat ir Lietuvos kontekste reikia klausti, ar mūsų kultūros dvasia nepradedą prieštarauti mūsų politikos dvasiai?

Perskaitęs kolegų samprotavimus apie politikos mokslus (*politikos mokslą* jie laiko tik „patogiu sutrumpinimu“), dar kartą susimąstai dėl to „priskyrimo politologams“ paslaptingo. Publikacijos bibliografinėje metrikoje skelbiama, kad mes skaitome knygą, kurią sudaro „dviejų politologų ap-

mąstymai ta pačia tema: kas yra Lietuva ir jos politika?“. Matyt, tik autoriai gali pasakyti, ar jie patys save priskiria politologams, ar savo mokslinę kompetenciją išugdę vienas filosofijos, kitas istorijos mokslo baruose, tokiu „priskyrimu politologams“ demonstruoja savo ryšio su politikos mokslu efimeriškumą ir „priskyrimo“ teisę yra palikę kitiems akademinio pasaulio atstovams. Gal nederėtų būti per daug priekabių; juk tyrinėti politiką – dar nereiškia būti politikos mokslo atstovu. A. Jokubaičio ir R. Lopatos atveju tai patvirtina jų knygos paantraštė: *filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai*. Taip pat jų knygos asmenvardžių rodyklė; knyga apie Lietuvos politiką parašyta praktiškai nenurodant nė į vieno Lietuvos ar užsienio politologo pastangas.

Pagaliau, kodėl turėtume trukdyti autoriams būti tuo, kuo jie save vadina! Tarkime, A. Jokubaičio ir R. Lopatos knygos atveju turime bandymą tyrinėti politiką be to, kas yra politikos mokslas. Ir tai yra normalu. Bet kodėl turėtume patikėti mokslo disciplinos *per se* likimą keliems, nors ir iškiliems mokslininkams. Asmeniškai, kaip ir kiekvienas mokslininkas, galime leisti sau būti kuo norime, bet tokių norų perkėlimas į institucinį mokslo disciplinų lygį – tai kažkas panašaus į pretenziją keisti disciplininę socialinių mokslų struktūrą. Lyg tai politikos mokslas draudžia tyrinėti politiką be politikos mokslo instrumentarijaus. Nebent politikos mokslas, ir ne tik jis vienas, iš tiktųjų būtų vadinamoji „klaida“.

Dar vienas čia aptariamo „priskyrimo“ aspektas susijęs su autorių požiūriu į tariamą politikos mokslo sociologinę pozityvistinę

prigimtį, kuri yra lemtinga „politikos mokslo klaidingumo“ priežastis. Norėjau parašyti, kad „kliūva“ ir sociologijai, tačiau nuo sociologijos kritikos „viskas“ ir prasideda: „Sociologinis tyrimas yra pagrįstas santykių tarp žmonių *pavertimu* (išskirta – V. L.) matematiniais santykiais“ (p. 10). Šis motyvas turėtų būti įdomus (?) reguliariems žurnalo *Sociologija. Mintis ir veiksmas* skaitytojams. „Dabartinis sociologiškai orientuotas politikos mokslas siūlo pernelyg vienpusišką požiūrį į tikrovę. Vienas šios knygos tikslų – parodyti istorijos mokslo galimybes tirti dabarties politinius reiškinius. Greta politikos filosofijos klausimų analizės siūlomas istorijos politikos problemų tyrinėjimas, leidžiantis daug pasakyti apie dabartinę Lietuvos politiką“ (p. 15). Abejodami sociologija (suprask: socialiniais mokslais) autoriai konstatuoja, kad jų knyga yra „humanitarinių politikos mokslų bandymas“ (p. 10). Manytina, kad tokio bandymo karkasinė žiūra yra politikos filosofo A. Jokubaičio nuoseklus moralės ir politikos vienovės akcentavimas bei tiek pat nuosekli metaetikos kritika. Šie akcentai sąmoningai išdėlioti ir knygos pradžioje (p. 19–32), ir knygos pabaigoje (p. 332–346).

Taigi daug prielaidų, kad A. Jokubaitis ir R. Lopata nenori „būti“ politologais, o jais tik „vadinami“, bet nori „turėti“ daugiau ir tobulesnių žinių apie politiką, pageidautina ne mokslinių, bent jau „ne metodiškų“ dekartiskąją prasmę, kadangi pastarosios „kolonizuoja“ savaiminius piliečių politinius įsitikinimus, jų kasdienį politikos supratimą, išstumia meno ir religijos kuriamą politikos supratimą (p. 27). Toks požiūris esmingai neigia kitokį požiūrį, anot kurio,

brandžios modernybės kasdienybei būdingas didėjantis dėmesys ekspertinėms, taip pat mokslinėms žinioms; kasdienybė tampa refleksyvesne. Žinių idealas yra kūrybos ir asmeninių gebėjimų idealas. Taip, tai Descartes'as. Bet naujų žinių apie sociumą gavybos metodiškumas dar nereiškia paties sociumo metodiškumo. Nenumaldomai atsinaujinančios žinios apie mūsų pačių tikrovę dalyvauja šios tikrovės pastovioje kūryboje kaskart suteikiant jai unikalių situacinių bruožų. Ateityje iškils politinės aktualijos, apie kurias šiandieną neturime nė menkiausio supratimo. Tad svajojantiems atrasti „socialinius dėsningumus“ ir tapatinantiems socialinius mokslus su tokiomis priežasties pasekmės priklausomybėmis tenka stipriai nuliūsti.

Leidžiu sau paskelbti vieną prielaidą ir vieną „moralą“, tiesiogiai nesusijusius su recenzijos objektu. Esu linkęs manyti, kad politikos mokslo tapatinimas su „socialine fizika“ ir su „klaidingu mokslu“ yra autorius supančios artimosios akademinės aplinkos, viena vertus, perdėto pozityvizmo ir, antra vertus, metodologinio holizmo žiūros stygiaus padarinys, o ne pačiam politikos mokslui būdingas vienpusiškumas atskiriant faktus ir vertybes, atsakant aprėpti politikos visumą. Politikos mokslas todėl ir institucionalizavosi kaip atskira mokslo disciplina, kadangi ėmėsi politikos kaip visumos ir kaip vientisybės tyrimų.

O „moralas“ yra toks: Lietuvoje kelios dešimtys ne politikos, o kitų mokslų atstovų, žurnalistų ir šiaip apie politiką ką nors pasakančių ar parašančių asmenų pastaruoju atveju politinių komentatorių kažkodėl

vadinami, o ir jie patys tam neprieštarauja, politologais. Net nežinau rimto atsakymo į klausimą, kodėl? Bet žinau, kad tokiu būdu devaluojamos politikos mokslininko, taip pat ir politikos eksperto kompetencijos.

Taigi filosofo ir istoriko požiūris į politikos mokslo metateorinius dalykus yra įdomus, kaip ir pastanga tyrinėti politiką kritiškai vertinant socialinius mokslus apskritai, bet ne svarbiausias dalykas recenzuojamoje knygoje. Svarbiausias dalykas yra pastanga pademonstruoti istorijos politikos tyrimų perspektyvumą, paaiškinti, kaip istorija, jos supratimas kuria dabartį, šioje knygoje – politinę dabartį. Ir tai A. Jokubaitis ir R. Lopata daro kompetentingai ir daugeliu atvejų originaliai.

Istorijos politika vadinama „kova dėl galios paveikti, formuoti ir kontroliuoti visuomenių atmintį bei jų tapatumą, užtikrinant politinės valdžios vidaus ir išorinį *legitimumą*“ (p. 199). Nubrėžiama skirtis tarp dviejų požiūrių į istorijos politiką. Vieniems atrodo, kad gyvename nuolatos į ateitį orientuotoje dabartyje ir nėra reikalo gręžiotis į praeitį, užimti vietą galvose istorinė atmintimi. Kaip pirmųjų pavyzdys pateikiamos „liberalaus istorijos pašalinimo“ pastangos (p. 100-122). Kitokio požiūrio į istorijos politiką šalininkai yra įsitikinę, kad globalizacijos, integracijos ir panašūs procesai, atvirkščiai, ne slopina, bet aštrina istorijos pojūtį, istorija išlieka politinės ateities nukreipiančiuoju vektoriumi.

Pagrindinį knygos *Lietuva kaip problema* turinį – istorijos politikos studijas – galima suskirstyti į dvi esmines pateikiamas argu-

mentacijos dalis. Viena iš jų skirta filosofiniam istoriniam Lietuvos tautinės valstybės kilmės ir raidos aktualizavimui dabarties politikos procesuose. Čia akcentuojamos dvi skirtys: tautinė valstybė ir kunigaikštystė; judėjimas nuo valstybės link tautos Vakarų šalyse ir judėjimas nuo tautos link valstybės Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Taigi akcentuojamas Lietuvos istorijos kontekstualumas Vidurio ir Rytų Europos regione.

Daug dėmesio skirta 2007–2008 m. vykusiai diskusijai dėl iniciatyvos papildyti Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymą nuostata apie Abiejų Tautų Respublikos 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstituciją. Iniciatyvos raidos analizė parodė, „kaip sunkiai derinamos dvi politinio mąstymo požiūriu nesuderinamos – modernios tautinės valstybės ir LDK laikų politinės tautos – idėjos“ (p. 196–197).

Vertinga ir tai, kaip autoriai formuluoja ir atsako į klausimą apie kultūros ir politikos santykį tautinėje valstybėje. Argumentuotai pažymima, kad politikos primatas kultūros atžvilgiu naikina tautinę valstybę. A. Jokubaitis retoriškai klausia, „Ar praradus tautos kultūrinio išskirtinumo suvokimą toliau verta kalbėti apie politinę nepriklausomybę?“ (p. 34). Kita vertus, reikia sutikti, kad Lietuvai ilgą laiką rūpėjo kultūrinis tapatumas, o ne politika.

Kitoje sąlyginai išskirtinoje knygos dalyje autoriai nagrinėja iškilių Lietuvos politikos asmenybių Algirdo Brazausko, Vytauto Landsbergio ir Valdo Adamkaus istorijos sampratas ir jų istorijos politikos pastangas. Pirmiausia lyginami A. Brazausko ir

V. Landsbergio požiūriai į lietuvių tautos kultūrinio tapatumo pagrindus, Lietuvos geopolitinės vietos Europos istorijoje interpretacijos, jų pateikiami Lietuvos istorijos tarpinių istoriniai ir politiniai vertinimai. Griaunami kai kurie „mitai“. Anot R. Lopatos, „Brazauską įprasta apibūdinti kaip technokratinio požiūrio į politiką atstovą. Tačiau atlikta analizė rodo, kad technokratinis požiūris į politiką būdingesnis Landsbergiui“ (p. 258).

V. Adamkaus istorijos samprata ir istorijos politika nagrinėjama emigracijos išpau-do ir V. Kavolio „atviros lietuviybės“ idėjos įtakos kontekste. Santariečių atvirosios ir gyvosios lietuviybės idėja, be to, kad įtakojo V. Adamkaus pažiūras į sovietinės Lietuvos žmones, pažadina ir vėlesnes jo mintis apie per didelį dabartinės Lietuvos politikos redukovimą į istoriją. R. Lopata pastebi V. Adamkaus polinkį dabartinės Lietuvos politikos įvykiuose nuolatos ieškoti paralelių su JAV politikos istorijos atvejais. Kaip čia nepanuogastavus, kad knygos autoriai neparašė bent kelių puslapių apie šiandieną Lietuvos politiką reikšmingai įtakančių politikų istorijos sampratą ir jų politinį veiksmingumą ar bent jų priskyrimą vienam iš knygoje išnagrinėtų atvejų.

Istorijos politikos tyrime svarbi vieta skiriama „lietuviškos imperijos“, dabar, žinoma, virtualios, kūrybai. Tai aktualu pastarojo dešimtmečio Lietuvos užsienio politikai ir jos vertinimams. Prezidentas V. Adamkus ryžtingai paskelbė Lietuvą regiono lyderiu, traukos centru, grįsdamas tai bendru regioniniu LDK paveldu, „mūsų istorine misi-

ja“ (p. 285). Sykiu autoriai nepamini, kuo baigėsi (baigiasi) Prezidento V. Adamkaus Lietuvos regioninės lyderystės pastangos. Nors tekste galima aptikti išvalgų (p. 148–153), kurios nepraranda veiksmingumo ir pastarojo meto Lietuvos politikoje Ukrainos karinio konflikto kontekste.

Knygos pagrindinio teksto dalis jungia ištisinis demokratizacijos motyvas. Demokratizacijos problematika knygoje išdėstyta analizuojant tautinės valstybės demokratiškumo potencialą (taip pat ir jo nepanaudojimą smetoninėje Lietuvoje), demokratijos ir nacionalizmo santykį. Pastarasis aktualizuojamas tautinės valstybės jei ir nenunykimo, tai tikrai desuverenizacijos grėsmių ES kontekstuose. Taip, jau žinome kokio masto demokratijos deficitą įsigali nacionalinio suvereniteto dalį „pasiskolinusioje“, bet demokratiškumo nepertekusioje ES.

Autoriai yra palankesni respublikoniškojo valstybinio mąstymo tradicijoms. Tokiame kontekste vertintinos A. Jokubaičio mintys apie demokratijos ir religijos santykį (p. 316–331) ir abiejų autorių parengtas tekstas, skirtas valstybininko sąvokos analizei (p. 295–315). „Kuo daugiau demokratinės visuomenės turi negalių, tuo stipriau yra jaučiamas valstybininkų poreikis“.

Kad Lietuvos demokratija turi negalių – ne paslaptis. Bet teiginys, kad „dabartiniam Lietuvos piliečiams vis mažiau reikalinga ne tik valstybė, bet ir kiti du svarbūs tarpininkai – šeima ir pilietinė visuomenė“ (p. 348), turi turėti tęsinį kad ir tokių klausimų forma: kaip prie tokios negalės prisidėjo dabartinė valstybė, tiksliau, jos politinis režimas,

ar tokio masto negalei įveikti reikalingas didesnis ar mažesnis naujo politinio režimo intervencionizmas?

Baigiant recenziją privalu pabrėžti, kad A. Jokubaitis ir R. Lopatą knygoje sutelkę ankstesnes savo publikacijas ir ją papildę naujais tektais, pasiekė tai, ką galima pavadinti skirtingų analitinių perspektyvų sinergetiniu efektu. Šį efektą sustiprina *Pabaigos žodis*, sukonstruotas iš septynių prieštaravimų, kuriuos, anot autorių, tenka spręsti kiekvienai naujai kartai.

Matyt, nors kiek labiau nesuklysiu pristatydamas A. Jokubaičio ir R. Lopatos knygą *Lietuva kaip problema: filosofiniai istoriniai politikos tyrinėjimai* kaip pastangą žiūrėti į politiką ne [tik] kaip į racionalų ir

šia prasme bent iš dalies numanomą procesą, bet [ir] kaip į meną, kupiną pačių netikėčiausių raiškos formų. Tai vertinga politikos tobulesnio pažinimo diskursui. Tai vertinga apskritai diskusijai apie humanitarinių ir socialinių mokslų pažintines galimybes. Bet dėl to nereikia, utiruoju, likviduoti „socialinį politikos mokslą“, o sociologiją įtarti siekiant griežtai atskirti faktus ir vertybes.

Turininga A. Jokubaičio ir R. Lopatos knyga pažadina daug aktualių Lietuvos raidos analizės perspektyvų. Čia nubrėžkime tik vieną: Lietuva pati savaime nėra problema, Lietuva – tai gyvenimas: ir istorijoje, ir sociologijoje, ir kūniškose jutybose, ir dvasios metafizikoje.